

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VAGN DYBDAHL : M. P. BRUNN - POLITTIKEREN BAG GADENAVNET

Vagn Dybdahl

M. P. BRUUN — POLITIKEREN BAG GADENAVNET

En sommerdag i 1875 forelå i Århus byråds møde et andragende fra etatsråd M. P. Bruun til Jægergården om at give forskellige gader på hans toft sønden for jernbaneindskæringen navne. Byrådet vedtog da:

1. at den ny bro nærmest jernbanestationen benævnes »Banegårdsbroen«,
2. gaden syd derfor til Jægergårdsvejen »M. P. Bruuns gade«,
3. gaden fra Skanderborg chaussé langs med jernbanen »Halls vej«,
4. gaden, der fra Jægergårdsvejen går mod nord forbi arbejderfriboligerne, »Istedgade«¹).

Navngivningen af gaden fra broen til Jægergårdsgade fulgte i mere end en retning principperne for gadenavne. Ved at give den navnet M. P. Bruuns gade var man i overensstemmelse med den skik at kalde gaden efter den større lodsejer, hvis jord den særlig berørte, idet M. P. Bruun ejede mere end en trediedel af det distrikt af Viby sogn, der i 1874 under navnet Frederiksberg var blevet indlemmet i Århus by²). Man opnåede på samme tid at afrunde det gadesystem, der bar navne på de nationalliberale førere, nemlig nord for banen Orla Lehmanns allé og Kriegers vej, hvortil nu sluttede sig i syd Halls vej og M. P. Bruuns gade³). Fuldt så vel som M. P. Bruun gennem mange år var knyttet til Århus, var han nemlig gennem mere end en menneskealder en fremtrædende skikkelse blandt de nationalliberale. I det følgende skal der fortælles om ham i første række som politiker, men også om hans tilknytning til Århus, der først sent blev ret intim.

Mads Pagh Bruun blev født i Fredericia den 5. september 1809. Hans slægt »de Fredericia-Bruun'er« var i det 19. århundrede en vidt forgrenet

familie, hvis medlemmer ofte ydede en fremragende indsats, både i handel, industri og landbrug og i kirkeliv og embedsgerning. Faderen Bertel Bruun drev i Fredericia en alsidig virksomhed som købmand, skibsreder, fabrikant (tobak, klæde, chokolade, teglværk) og var tillige rådmand i byen. Moderen Magdalene Barbara Brøchner var en præstedatter fra Spentrup ved Randers, og alle vidnesbyrd om hende fortæller, hvordan hun med dygtighed ledede bestyrelsen af den store husholdning, en så omfattende virksomhed som Bertel Bruuns dengang nødvendiggjorde. I 1821 udvidede Bertel Bruun sit virkeområde, idet han ved Åle mølle syd for Viborg anlagde klædefabrikken Bruunshåb, der hurtigt nåede op på en betydelig produktion. Bestyrelsen af Bruunshåb var overladt sønnen Johannes Ivar Bruun, der med en anelig faglig indsigt indførte moderne maskiner i den nye fabrik, som han overtog efter faderens død i 1827. Kun få år efter — i 1836 — døde Johannes Ivar, og fabrikken blev nu overtaget af et interessentskab under firmanavnet »Johs. Ivar Bruun, Bruunshåb«, heri var enken og Mads Pagh Bruun deltagere, den sidste var virksomhedens administrative leder.

M. P. Bruun var det yngste af Bertel Bruuns tretten børn. Han var som syttenårig blevet student fra Fredericia, men da han i 1827 var blevet cand. phil., forlod han universitetsvejen til fordel for en videregående uddannelse inden for forretningslivet. To af hans ældre brødre drev efter hinanden en ikke ringe købmandshandel i Assens, og her fik Mads Pagh den første praktiske merkantile uddannelse, hvorefter han tog på rejse i udlandet, hvor han som turist og som arbejdende forretningsmand udviklede sprogkundskaber og indsigt i erhvervslivet. Udenlandsopholdet strakte sig over 7—8 år med den væsentligste tid i Holland og England, i øvrigt kom han så vidt omkring som Frankrig, Spanien og Nordafrika.

I årene fremover drev M. P. Bruun klædefabrikken med vekslende held, dog mest med godt udbytte, og alt tyder på, at han ved pengeanbringelser i andre industrivirksomheder og landejendomme har skabt sig betydelige indtægter. I 1850'ernes første år anlagde han lige syd for Århus Ny Bruunshåb, en klædefabrik, som modtog varen fra Bruunshåb som halvfabrikat og derefter afsluttede forarbejdningen. Som bestyrer af Århusfabrikken virkede brodersønnen Bertel Bruun, der kun havde været seks år, da faderen døde i 1836. Tanken havde hele tiden været, at han, når tiden kom, skulle overtage Bruunshåb, og i 1856 trak M. P. Bruun sig da tilbage for ham, købte Jæger-

gården ved Århus og levede her resten af sit liv, men allerede før den tid havde han trods den travle gerning placeret sig på en fremtrædende plads i det politiske liv⁴).

Mads Pagh Bruun havde haft de forretningsmæssige læreår i England, Frankrig og Holland under regeringssystemer forskellige fra Frederik VI's enevælde. Ved hjemkomsten fandt han sine ældre brødre blandt de mænd, der sluttede sig til den vågnende liberalisme i Danmark. Det var først agent Hans Brøchner Bruun (1793—1863), indehaver af en betydelig købmandshandel i Assens, og det var overretsassessor Peter Daniel Bruun (1796—1864), der i 1839 efter i næsten tyve år at have siddet i overretten i Viborg gik til København for at blive assessor — dommer — i højesteret⁵). Begge disse brødre var i 1830'erne medlemmer af de rådgivende stænderforsamlinger, H. B. Bruun af øernes forsamling i Roskilde, P. D. Bruun af Nørrejylland i Viborg. Den sidste var den, der kom til at stå M. P. Bruun nærmest, i tiden indtil broderen fik sæde i højesteret var de to daglig sammen, derefter sås de, når stænderforsamlingerne kaldte P. D. Bruun til Viborg, eller når han i ferierne boede på sin gård Asmildkloster. Uden for disse terminer opretholdt de to brødre en livlig brevveksling, og det er den, der viser os M. P. Bruun som tilhænger af de liberale anskuelser allerede fra 1830'erne.

I december 1839 døde Frederik VI, og efterfølgeren Christian VIII blev mødt med loyalitetserklæringer og adresser, der som oftest mundede ud i ønsket om adgang for borgerne til landets styre. Som så ofte senere orienterer P. D. Bruun i breve fra hovedstaden om den politiske situation, og behovet for underretning om begivenhederne var stort, tidens presse kendte ikke til reportage og interviews omkring det politiske liv⁶). Efterretningerne blev da også på Bruunshåb grebet »med begærlighed både af den almindelige nysgerrighed og af den virkelige interesse«. Allerede den 20. december 1839 har M. P. Bruun fældet sin dom over Christian VIII's regering. Den lyder i hans merkantile sprog: »gode ord, virkelig god mening og gode handlinger, men alt en detail; — en gros handlen har for stor risiko, fordrer stor kapital o. s. v.«, en bedømmelse der i øvrigt stort set falder på linie med den senere historieforsknings vurdering⁷). Trods Bruuns nøgterne syn på mulighederne, havde han dog sikkert ventet mere af situationen, men i den retning blev han skuffet, og i 1841 hedder det: »Jeg er så ilde tilfreds med sagernes gang, at

jeg næsten ikke mere gider tænke over politik«⁸). M. P. Bruun lod sig, som det også viste sig senere, let gribe af mismod, der snart igen vejredes bort, sådan også her. Netop i begyndelsen af 1840'erne går han ind i tidens sogneråd, sogneforstanderskaberne, og i amtsråd, den mere videregående politiske interesse mister han heller ikke⁹). Det kommer bl. a. til udtryk i 1843, da P. D. Bruun har slået på den »neutrale karakter«, man venter af ham som præsident for stænderforsamlingen, og Mads Pagh derpå svarer: »På præsidentstolen er du upartisk, men ikke neutral, og i al fald er du kun præsident, så længe forsamlingen varer. Jeg ville meget nødig i fædrelandets mest afgørende spørgsmål have dig neutral, thi det har ingen lov at være«¹⁰).

I stændertiden nåede M. P. Bruun ikke frem til nogen fremtrædende politisk stilling. Som suppleant deltog han i stænderforsamlingen i 1846, hvor vi træffer ham som talsmand dels for den almindelige værnepligt, der ville betyde, at soldatertjenesten ikke mere skulle være en byrde for bondestanden alene, dels for en liberal toldlovgivning¹¹). Hans offentlige stilling blev dog udbygget i disse år, hvor han også virksomt deltog i ledelsen af Viborg amts landøkonomiske forening, blandt hvis medstiftere han havde været i 1845¹²). I 1847 indvælges han i de nørrejske stænder, og som for så mange andre blev det følgende år også afgørende for M. P. Bruun: han blev politiker.

Bevægelsen i 1848, hvis hastige og store begivenheder »gjorde dage til årtier«, var ikke noget specielt københavnsk. Rundt i provinsen rejste liberalismen sig, og i Jylland var M. P. Bruun blandt de ledende som en bærer af den liberale tradition, der fremfor alt, siger Orla Lehmann, levede usvækket i »den ædle fabrikejer«¹³).

Mandag den 24. januar tidligt om morgenen nåede til Viborg underretningen om, at Christian VIII var død den 20. januar. Allerede den 27. januar udsendte fem nørrejske stænderdeputerede — deriblandt M. P. Bruun — indbydelse til et møde den 29. januar af jyske stænderdeputerede. Man havde meddelelser om, at der i København ville blive stillet forfatningspolitiske krav til den nye konge, og man fandt det påkrævet, at jyske politiske kredse også lod sig høre. Mødets resultat var en adresse, der ikke lod nogen tvivl tilbage om »de stemninger, hvoraf vi, hvoraf folket, navnlig i denne provins, er gennemtrængt«; den sluttede med at udtale forventningen

om »en på lige menneske- og borgerrettigheder bygget fri og folkelig konstitutionel forfatning«. Politikerne på mødet i Randers den 29. januar kunne ikke vide, at kongen allerede dagen før havde udsendt en kundgørelse, der sigtede på en forandring af forfatningsforholdene. Denne kundgørelses indhold var imidlertid så svævende og i henseende til de nationale forholds ordening i hertugdømmerne så utilfredsstillende, at den liberale bevægelse fortsatte med at rejse nye krav om en fri forfatning, og i den københavnske debat gjorde Randersadressen sin nytte som udtryk for målet. Kundgørelsen fastsatte, at der af stænderforsamlingerne skulle vælges »erfarne mænd« til nærmere at drøfte de kommende forfatningsforhold, valget for Nørrejylland skulle finde sted i Viborg den 22. marts. De jyske stænderdeputerede mødtes dagen før for at drøfte den politiske situation, der nu nærmede sig sit kritiske højdepunkt.

I Rendsborg holdt slesvig-holstenerne den 18. marts det møde, der blev indledningen til oprøret. Den slesvig-holstenske deputation fra mødet kom den 22. marts til København med dens uantagelige krav om, at hele Slesvig skulle ind i det tyske forbund. Disse begivenheder og kongens pludselige løfte om en fri forfatning kendte man ikke på mødet i Viborg, hvor man valgte de seks »erfarne mænd«, deriblandt brødrene P. D. og M. P. Bruun. Dagen efter valget modtog man i Viborg underretning om begivenhederne i Rendsborg og København, og allerede samme aften indeholdt »Viborg Stiftstidende« et opråb fra de to Bruun'er til sogneforstanderskaberne i Viborg amt om at samles til møde i Viborg den 29. marts, nu gjaldt det ikke alene den politiske frihed, men selve fædrelandets forsvar.

På mødet i Viborg organiserede M. P. Bruun en folkevæbning. Med stor tilslutning vedtog man at oprette en væbning, hvori alle mænd mellem 16 og 60 kunne deltage og blive bevæbnet med gevær eller lanser. Bruun rejste straks efter mødet til København for at anmode om, at der blev sendt officerer til at lede væbningens opbygning og uddannelse. I Århus fik han imidlertid underretning om, at regeringen allerede påtænkte dette skridt. Rejsen blev da afbrudt, men M. P. Bruun har sikkert udnyttet opholdet til samtale med hans gode bekendt, ejeren af Moesgaard, overretsprokurator T. C. Dahl.

M. P. Bruun og T. C. Dahl havde for øjeblikket en fælles interesse i væbningssagen, men dertil kom, at også Dahl var blandt de ledende jyske liberale. Han var født i Århus som søn af ejeren af Århus mølle, kaptajn og

landinspektør Johannes Dahl, blev i 1834 juridisk kandidat og grundlagde i 1840 en sagførerforretning i Århus, der snart blev den førende i byen, fra 1838 ejede han tillige Moesgaard gods. Allerede som student havde Dahl sluttet sig til den liberale bevægelse, og som Bruun var han medlem af stænderforsamlingen, ligesom han havde været en af de ledende i jysk politik siden mødet i Randers den 29. januar¹⁴). De to mænd, Dahl og Bruun, trådte ved den her tid i regelmæssig korrespondance, og efterhånden udviklede der sig mellem dem et grundfæstet venskab, præget af fortrolighed og oprigtighed; desværre er kun bevaret Bruuns breve til Dahl, men de alene giver os dog mulighed for at følge deres samarbejde, som netop indledes med væbningen.

Det første brev er dateret Bruunshåb den 5. april 1848. Bruun takker deri for Dahls meddelelse angående gevæerne, hvorefter det hedder: »Hidtil går det godt, og jeg længes kun efter, at vore tropper i det første sammenstød giver friskarerne på hovedet«, som senere i 1864 var Bruun altid sikker på dansk sejr og ramtes derfor hårdt, når nederlaget kom. De geværer, Dahl havde skrevet om, var 1.000 geværer, som blev bestilt til folkevæbningen, men det er ikke muligt at fastslå, om de blev leveret. Leverandøren var den danskfødte købmand i Hull C. C. Brøchner, der havde en livlig forbindelse med danske handelshuse. Betalingen skulle ske via den jyske storkøbmand i Hamborg, Hendrik Pontoppidan, senere ejer af Constantinsborg, og Bruun sender til Dahl fuldmagt til at hæve 20.000 rigsbankdalere i Nationalbankens filialkontor i Århus¹⁵). I det hele voldte det vanskeligheder at nyttiggøre folkevæbningen, og Bruun er utålmodig, men neddæmpes af broderen, der nu opholder sig i København. »Du er ellers, min gode broder,« hedder det, »i al din forøvrigt prisværdige iver vel hidsig på det«¹⁶). Få dage senere er Bruun fortvivlet over nederlaget ved Slesvig den 23. april og han slutter et brev til Dahl, »Undskyld, at dette er lidt confust, man kunne græde blod over vore tro troppers hårde skæbne«¹⁷).

Medens krigsbegivenhederne endnu optog sindene, vendte man sig også til de forfatningspolitiske problemer. Allerede i april var valget af de erfarne mænd blevet kasseret, den nye grundlov skulle skabes på en bredere basis, og da prøjserne i slutningen af maj trak sig ud af Jylland og alle ventede våbenstilstand, da sammenkaldtes de jyske stænder til møde for sidste gang med det på dagsordenen at vedtage en valglov for den rigsforsamling, der skulle forme den frie forfatning. Bruun var også med her, og da man drøf-

tede, hvormange af rigsforsamlingens medlemmer der skulle vælges af kongen og hvormange af folket, taler han energisk for en stærk begrænsning af de kongevalgtes tal. I det hele er han i denne periode mere revolutionær end mange af de andre nationalliberale; i begejstringens rus skriver han også til Dahl, at han bryder sig ikke om, at denne uden på brevet skriver hans titel — fabrikejer — han foretrækker: borger Bruun; påvirkningen fra Frankrig er tydelig: »Jeg er helst citoyen med navnet«¹⁹). Mange af mændene fra 48 glemte deres radikalisme, men Bruun fortsatte at nære uvilje mod titler, som hans forhold til kongehuset i det hele forblev køligt.

Der fulgte nu en sommer, hvor krigen ebbede ud, og i august blev våbenstilstanden sluttet. Bruuns interesser er da også samlet om de indenrigspolitiske begivenheder. Som så ofte senere er han tilsyneladende den taktiker blandt de nationalliberale, der forestår opstillingerne i Jylland. Et brev til Dahl fortæller, at han med god grund venter et godt valg, og »til et godt resultat af valgene regner jeg med, at de af os, der holde sammen og i gerningen har vist mest interesse for det system, der nu med rette er det herskende, bliver valgt«. Dahl må ikke nære nogen tvivl, men snarest få bragt sin opstilling i orden; det er ganske vist at vente, at Bruun og Dahl vil komme ind som kongevalgte, hvis de falder ved valget, men det giver ikke samme stærke stilling som at være folkevalgt¹⁹). Al Dahls nervøsitet var dog ugrundet, ved valget den 5. oktober 1848 blev Dahl kåret i Skjoldelev-distriktet, og Bruun valgtes med stort flertal i hjemegnen Viborg amts 3. distrikt.

M. P. Bruuns plads på den grundlovgivende rigsforsamling er vel ikke blandt de store, glimrende skikkelser, men sund, livsnær indstilling prægede hans stillingtagen, og hans virke har givet tjent til at udviske grænsen mellem de nationalliberale og de mere radikale bondevenner. Til dette svarer også, at Constantin Hansen på det store maleri af forsamlingen har givet Bruun en tydelig placering, uden han er blandt forgrundsskikkelserne.

Allerede i forsamlingens første dage viste Bruun sig som en mand, der ikke blot havde sans for praktisk politisk virke, men også forståelse for de vanskeligheder, der kunne være til stede hos flere af medlemmerne, når det gjaldt offentlig fremtræden. Det blev foreslået, at forsamlingen skulle dele sig i fem komiteer til drøftelse af grundlovsudkastets forskellige afsnit, et

M. P. Bruun.

Efter maleri af Constantin Hansen 1862. (Kreditforeningen af jydke landejendomsbesiddere, Viborg).

forslag som Bruun i for os helt aktuelle vendinger forgæves gik imod. Han fremhævede, at man da ville få alt for store udvalg, nemlig på 30 medlemmer, som da ville komme »til at udgøre en hel forsamling, der let går over

til politiske former og derved hindrer den frie udveksling af anskuelserne«. Bruuns synspunkter blev imødegået af en af forsamlingens professorer med den vending, at det må »forudsættes, at medlemmerne i forsamlingen i det hele kunne træde op også i større møder«²⁰). Bruun har sikkert lige så meget tænkt på værdien i det mindre udvalg mere fortrolige, ligefremme møder, men et gennemsyn af rigsforsamlingens talerliste viser dog, at medlemmer med jævn uddannelse og beskeden samfundsstilling netop gennemgående var tavse i denne forsamling, som i så høj grad repræsenterede intelligens og den solide samfundsposition.

Bruuns hældning mod venstre kom også til udtryk under behandlingen af valgretsbestemmelserne. Han var nok tilhænger af tokammerssystemet, fordi det i givet fald ville være lettere at gå fra to til et kammer, men han ønskede i modsætning til højre og mange af det centrum, han ellers tilhørte, at valgetretten skulle være lige og almindelig. Byrder og rettigheder bør være lige mellem de forskellige samfundsklasser. Man kan være uenig med ham i, at udjævningen i samfundet er ønskelig, »men«, hedder det med et betydeligt fremsyn, »man vil næppe kunne nægte, at tendensen dertil er så almindelig og stærk, at den tidligt eller sent vil sejre«²¹). Også i forholdet til kongemagten træder M. P. Bruuns venstrehældning frem, han er således en stærk modstander af, at kongen skal kunne afslutte handelstraktater uden rigsdagens godkendelse²²).

Det videregående reformarbejde, den nye grundlov skulle befordre, blev begyndt allerede før grundlovens stadfæstelse. Først på året 1849 blev nedsat en 11-mands landbokommission, der skulle forberede et lovkompleks til løsning af landbrugets sociale problemer. A. F. Krieger slutter i sin dagbog omtalen af kommissionens medlemmer med ordene »og som tungen på vægtskålen M. P. Bruun«²³). Meget tyder på, at Bruun virkelig løste den stillede opgave: at tilvejebringe samarbejde mellem godsejere og bønder og dermed bringe et resultat ud af kommissionens arbejde; hans stillingtagen er præget af et fordomsfrit syn på problemerne og tilsyneladende uden principrytteri. Som Dahl er Bruun en mæglende kraft i kommissionen og slutter sig til bondevennernes syn på landbospørgsmålene, ønsker blot en lovgivning, der bringer løsningen over en årrække; den irritation, han kunne føle over de andres taktiske spil, beherskede han²⁴). Resultatet af landbokommissionens arbejde var en række love, der i de følgende år gennemførte en re-

form som udligning af det skattemæssige forhold mellem privilegeret og uprilegeret hartkorn, hoveriafløsningen og begrænsning af godsejernes jagt-ret. Bøndernes muligheder for at skaffe kapital til køb af fæstegods blev øget ved loven af 1850 om oprettelse af kreditkasser og -foreninger. Bruun tøvede heller ikke med at gå ud i det praktiske arbejde i denne lovs konsekvens.

Allerede før kreditforeningslovens tilblivelse begyndte Bruun sammen med Dahl og andre jyske politikere at arbejde for oprettelsen af en kreditforening i Jylland. Dette arbejde, hvori overretsassessor L. N. Bregendahl var den udfarende kraft, danner i virkeligheden de nærmeste forudsætninger for kreditforeningsloven²⁶). Sammen var Bregendahl og Bruun de bærende under opbygningen af »Kreditforeningen af jyske landejendomsbesiddere«, og Bruun fortsatte i foreningens ledelse helt op til 1883, medens Dahl udtrådte allerede i 1856²⁸). Omsatte Bruun således den første folkevalgte forsamlings politik i praktisk reformarbejde, så gik han også ind i det nyskabte parlamentariske liv, hvor hans gerning med en enkelt afbrydelse i mere end tyve år er med til at skabe respekt om det dygtige og velorganiserede arbejde, de første årtiers rigsdage gennemførte trods de beskedne forudsætninger mange af dens medlemmer mødte med. De var udgåede fra skoler uden undervisning i samfundsforhold og fra et samfund, der kun i meget ringe grad havde givet dem den organisatoriske skoling, som vor tids parlamentarikere oftest møder med.

6

M. P. Bruuns første rigsdagsperiode er fra 1849 til 1855. Bruun var fra december 1849 til juni 1853 landstingsmand valgt i 9. kreds (Århus, Randers og en del af Viborg amter) og fra december 1854 til juni 1855 medlem af folketinget, valgt i Søndervinge kredsen. Forgæves havde Bruun 1849 søgt valg til folketinget i Levring kredsen, hvor han faldt til fordel for den mere konservative gårdejer Christen Jensen, »en flink og forstandig mand«, som Bruun selv kalder ham²⁷).

Bruuns indsats på rigsdagen faldt i hvert fald i den første periode så ubetinget i det saglige arbejde med enkeltproblemer, store principielle spørgsmål tog han ikke op, selv om han nok kunne lide ud fra de enkelte tilfælde at formulere mere generelle synspunkter. I arbejdet blev han i disse år hemmet af helbredsvanskeligheder: gigt, jævnlig influenza tilfælde og »nervøse«

lidelser²⁸). De emner, han især viede interesse, var de finansielt betonedede, og navnlig deltog han ivrigt i drøftelsen af tjenestemandslønninger.

M. P. Bruuns første større rigsdagshverv er i 1850 at være ordfører for udvalget for lov om toldvæsenets lønninger. Dette gav ham straks anledning til at ytre sig om et så centralt spørgsmål som statens forfremmelsesprincipper. Han vender sig mod den herskende tilbøjelighed til at forfremme ældre mænd til højere og mere besværlige embeder. Bruun indrømmer, at megen billighed taler for dette, men embederne kan ikke være tjent dermed. Ved de nu påtænkte alderstillæg gøres det »muligt at tage billigt hensyn til vedkommendes alder i embedsstillingen, uden derfor at forflytte ham til et embede, hvortil han ikke længere har kraft, og som meget hellere må besættes med en yngre«²⁹). Det er karakteristisk, at Bruun, selv om han var tilhænger af, at de yngre embedsmænd gik ind i de ledende stillinger, så dog samtidig viste den menneskelige forståelse for de ældre, »forbigåede« embedsmænds følelser; han var aldrig ensidig i sine synspunkter. Om toldvæsenets lønninger i det hele taget fremhævede han betydningen af, at stafens embedsmænd lønnes forsvarligt og har en betrygget alderdom at se frem til; meget afhænger af embedsmændenes nidkærhed³⁰). Man kunne spørge, hvorfor de nationalliberale, der ellers i rigsdagen rådede over så mange embedsmænd, lod Bruun være ordfører i en sag som denne; svaret er sikkert, at han også her har skullet være den samlende mellem de nationalliberale og de ofte embedsfjendske bondevenner. I den næste samling er Bruun ordfører for udvalget for lønningslov for ministeriernes embedsmænd, men kan ikke vinde tilslutning for det synspunkt, sikkert præget af hans erfaringer fra erhvervslivet, at mænd i samme embedsstilling, for eksempel departementschefer, skal lønnes efter den enkeltes kvalifikationer og efter en afvejelse af, om det er mere krævende at være departementschef i det ene ministerium end i det andet³¹). I konsekvens af Bruuns almindelige synspunkter på embedsmændenes forhold var man i det hele taget — modsat bondevennerne — imod en udjævning af det lønningsmæssige forhold mellem de enkelte embedstrin³²).

De andre sager, i hvis behandling Bruun tager del, er også fortrinsvis af økonomisk karakter. Det gælder, når han gør sig til talsmand for, at straffeanstalterne skal levere uldne varer til hæren, eller når han energisk understreger, at man ikke bør forlange, at jernbaner skal kunne forrente

anlægsomkostninger³³). Om den indirekte skat ytrer han sig også, idet han om indførselsconsumtionen — afgifter ved varens indførsel fra land til by — bemærker, at den ingenlunde er noget ønskeligt i og for sig, da nemlig »en stor og væsentlig del af consumtionsafgiften falder lige så vel på den fattige som på den rige«, meget taler derfor for, at den snarest afskaffes, men forinden må man søge en erstatningsindtægt for statskassen³⁴). Næringsfriheden har i M. P. Bruun en varm tilhænger, og han hilser med glæde forslaget om fri møllernæring — skønt han også selv er møllejer, og han går skarpt i rette med A. S. Ørsted, da denne om grundlovens næringsfrihedsparagraf siger, at den i den grundlovgivende rigsforsamling blev anset for en paragraf, der meget godt kunne undværes, fordi den intet sagde, men at man alligevel stemte for den, fordi man anså den for at være temmelig uskyldig³⁵).

Var Bruun ikke deltager i store debatter om tidens afgørende spørgsmål, så levede han dog med i dem. I tinget hævdede han tidligt respekten for rigsdagens arbejde. Da nogle medlemmer var betænkelige ved at lade en lov gå tilbage til folketinget, fordi det kostede penge — rigsdagsmændene var lønnet med dagdiæter —, er M. P. Bruun imod; det er ham »en mislig sag at ville anvende målestokken af, hvad diskussionen af en enkelt sag koster«³⁶). Han taler også mod lovgivningshasten ved samlingens slutning³⁷). Men ellers kommer Bruuns tilslutning til grundlovens ånd og principper bedst til udtryk gennem brevveksling med hans sidemand fra tinget, Dahl til Moesgaard, og her viser han sig som ivrig modstander af den reaktion mod frihedsidealene fra 1848, der i Danmark som i andre europæiske lande blev den herskende i 1850'erne.

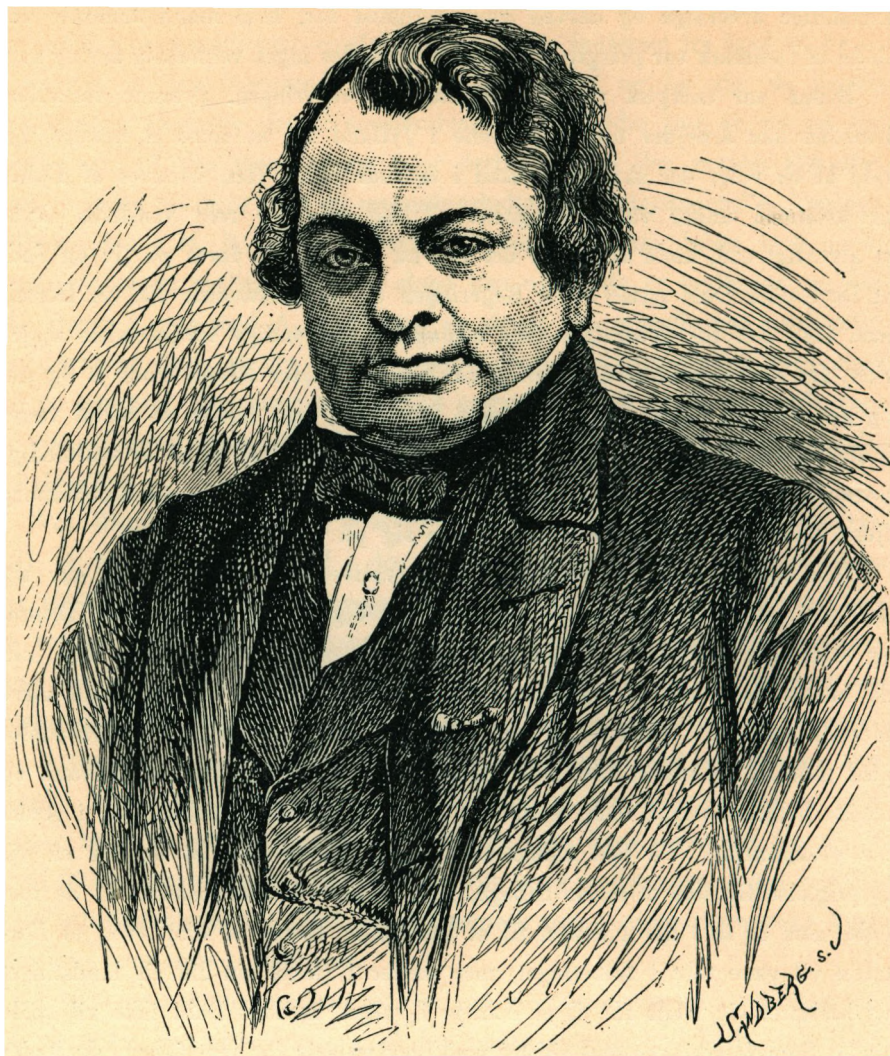
I 1853 stod striden mellem på den ene side en konservativ regering, der fik støtte fra bondevennerne, og på den anden side de nationalliberale. Ordningen af Slesvigs og Holstens fremtid var det, der optog sindene, og det konservative ministerium havde under indtryk af den politiske nødvendighed forladt det, der havde været de nationalliberales program: Slesvigs tilknytning til det øvrige Danmark. Over for udlandet havde man lovet at ordne de fremtidige forhold således, at ingen af monarkiets tre dele: Danmark, Slesvig og Holsten knyttede en anden del tættere til sig end den tredie. De nationalliberale var imod denne politik, og i begyndelsen af 1853 er man også imod regeringens arvefølgeudkast, bl. a. fordi dette ophævede den

kvindelige arvefølge og derved gav mulighed for, hvis mandsstammen uddøde, at Danmark var prisgivet Tyskland, fordi der ingen retmæssig arving var.

Bruun var energisk med i kampen mod regeringen. Brevene fortæller, hvordan han arbejder ude i kredsene i Jylland for at sikre et heldigt udfald af de valg, der skal finde sted i februar 1853. Han irriteres af Dahls uvirksomhed under valgkampagnen: »Tillad mig for rent venskabs skyld et alvorligt ord, kære Dahl. Er det ret, nu da kampen føres på liv og død, at De holder Dem passiv?«³⁸). Regeringen og bondevennerne fik vel flertal, men ikke den for arvefølgelovens vedtagelse nødvendige trefjerdedels majoritet. Da den afgørende afstemning nærmer sig, rejser Bruun trods is og sne og går på fire timer over det islagte Storebælt; han havde da forud været indefrosset i 14 dage på Fyn, hvor han var »nær ved at forgå af utålmodighed«. Til Dahl skriver han, at det ikke kan nytte at vente, til Kalundborg fjord bliver isfri, han må straks begive sig på vej over Fyn³⁹).

Den stadig mere fremherskende konservative politik, der bl. a. gav sig udtryk i, at A. S. Ørsted i april 1853 overtog regeringen, tyngede Bruun, og mismodet greb ham. I samtaler og breve med Dahl drøftede han, om de burde træde ud af rigsdagen. »Jo mere jeg tænker derpå, desto mere levende står . . . følelsen af det pinlige i den hele stilling i forbindelse med træthed og stærkt følt lede for et hverv, hvori vi ofre tid, velvære og måske helbred, hidtil uden nytte og vel så oftest med miskendelse i stedet for påskønnelse«. På den anden side finder Bruun dog, at de har en vis forpligtelse til ikke at træde tilbage, men at bære konsekvenserne af de forhold, som de selv har bidraget til at fremkalde. Bruun er klar over, at flertallet vil være tabt i folketinget, men sætter i stedet sin lid til landstinget og beslutter sig trods alt til at deltage i valget, medens Dahl ikke vil stille sig⁴⁰). Som folketingsvalget sidst i maj blev en sejr for regeringen, skuffedes oppositionen også ved landstingsvalget i juni. Bruun selv faldt, og tronfølge-loven blev vedtaget i juli.

Fabrikejeren fra Bruunshåb var nu nået dertil, hvor han havde ønsket sig: efter en hæderlig kamp fritaget for rigsdagsarbejdet. Sommeren tilbragte han — medens koleraen herskede i Danmark — ved et tysk bade-sted, et »meget smukt sted med en yndig natur i den nærmeste omegn; for resten temmelig kedsommeligt, som jo næsten altid opholdet ved et bad er«⁴¹). Efter en sygdom i efteråret 1853 optager han atter korrespondancen

Torkild Christian Dahl (1807—72).

Efter trænit i Illustreret Tid. 1872, nr. 656.

med Dahl, ivrigt optaget af, hvad der sker på rigsdagen, hvor man nu drøftede ændringen af juni-grundloven. Bruun var så »fortvivlet«, at han nødtigt tænkte på politik, som alligevel optog sider i hans breve, ja, forsikrer han, han vil ikke pine Dahl og sig selv med disse betragtninger; »bedst er det at trække sig tilbage i sig selv og søge tilfredsheden hos sin familie og i

sin daglige gerning«. Han pointerer, at man befinder sig vel ved et sådant roligt liv og går derefter over til en vurdering af den politiske situation med en kraftig fordømmelse af den »modbydelige« Tscherning, der støtter regeringen, for så at slutte: »Vi skal vel også til at tænke på landstingsvalget?«, hvorefter der følger en drøftelse af kandidatopstillingerne!⁴²).

Året 1854 betød højdepunktet i ministeriets bestræbelser for at skruer udviklingen tilbage. I juli indførte en kongelig kundgørelse en forfatningslov, der faktisk suspenderede folkestyret, når det gjaldt sager, der var fælles for kongeriget og de to hertugdømmer. Da regeringen samtidig uden at søge rigsdagen foretog militære rustninger i anledning af den spændte situation omkring Krimkrigen, følte man i vide kredse, at man stod over for statskuppet. Ved rigsdagens sammentræden i oktober ville mange straks have rigsretsanklage mod ministeriet. Forhandlinger blev dog indledet, men pludselig afbrød regeringen dem, opløste folketinget og udskrev valg til 1. december.

Under disse forhold kunne M. P. Bruun ikke holde sig tilbage. Efter nogen tøven gav han efter for de københavnske nationalliberales pres og lod sig opstille i Søndervinge, hvor han sejrede over Tschernings tilhænger, lærer P. Hansen; Bruuns stemmetal var dobbelt så stort som modkandidatens⁴³). I København påskønnede man Bruuns deltagelse i valget, og den 4. december skrev broderen P. D. Bruun bl. a. til ham: »Jeg har også tilbøjelighed til at sige dig, at jeg og mange med mig skønner på det offer, du har gjort den gode sag ved at stille dig til folketinget. Man er her meget streng, og det er ikke ufortjent, mod Dahl, som har holdt sig tilbage«⁴⁴). Selv spurgte Bruun Dahl, hvordan det skulle gå ham på rigsdagen uden Dahl ved siden; han vil føle sig isoleret og forladt. »Jeg vil kun ønske, at sessionen ikke må blive lang, og derefter tager jeg min demission igen«⁴⁵). Bruun blev straks draget ind i det mere krævende rigsdagsarbejde, idet han valgtes til medlem af finansudvalget, og dette er vel forklaringen på hans forholdsvist ringe deltagelse i debatterne⁴⁶). Under behandlingen af efterbevillingen af de penge, som ministeriet Ørsted havde anvendt til rustningerne i sommeren 1854, er han dog med, og er her stadig kampivrig, vogtende rigsdagens myndighed til den yderste grænse. Ministeriet Ørsted var styrtet, og medens adskillige af oppositionen nu, hvor resultatet var nået, var mere forsonlige, understregede Bruun, at om penge brugt udenom rigsdagen kunne der ikke handles⁴⁷).

Bruun skulle i de kommende år fortsætte som vogter af rigsdagens værdighed, men først fulgte en tid, hvor han trak sig ud af rigsdagsarbejdet. Ved folketingsvalget i sommeren 1855 lod han sig ikke opstille, han har vel været optaget af afviklingen af Bruunshåb, som brodersønnen skulle overtage i 1856, hvortil kom hustruens vaklende helbred, der i perioder næsten umuliggjorde det for hende at gå, en lidelse, der det følgende år blev søgt hævet på en større udenlandsrejse til syden. Bruun selv var nu en mand midt i fyrrerne, men hustruen, hans niece Magdalene Bruun, med hvem han havde indgået ægteskab i 1840, var kun først i trediveerne. Endnu var de for unge til at trække sig tilbage til et otium. Bruun selv — det fortæller brevene til Dahl — tumlede med forskellige planer, men først gjaldt det helbredet. Da det første rigsråd i 1856 skulle vælges efter den nye fællesforfatning af 1855, lader han sig indvælge i denne forsamling, der kun skulle beskæftige sig med de sager, som var fælles for kongeriget og hertugdømmet⁴⁸). Efter at have overladt ledelsen af fabrikken til nevøen tiltræder Bruun hen på sommeren rejsen sammen med hustruen og to niecer.

Efter et ophold ved Franzenbad i Bøhmen gik turen til Italien. I breve hjem til Dahl fortælles om oplevelserne, men, hedder det i november, »med det væsentligste, det der ligger os mest på sinde, kan jeg desværre ikke sige, at der er indtrådt nogen forandring, min hustru kan endnu kun færdes i vogn og gå enkelte ture ved hjælp af krykker og stok«. Opholdet i Italien bragte tilsyneladende ikke nogen bedring, og da Bruun hen på foråret vender hjem, tager hustruen atter til Franzenbad. Under månederne i udlandet fulgte Bruun med stadig interesse den politiske udvikling i Danmark, og han efterkom i Rom en opfordring til at stille sig til et suppleringsvalg til landstinget (10. kreds, Vejle og Skanderborg amter), hvor han valgtes. Oprindeligt havde han ikke megen lyst; men da han ville være uden beskæftigelse ved hjemkomsten, besluttede han at lade sig »føre af omstændighederne«, dog meddeler han Dahl, at han ikke vil kunne møde i den indeværende samling. Tankerne er imidlertid stadig optaget af, hvor hjemmet skal være, nu Bruunshåb forlades. En overgang drøfter han med Dahl at forsøge at købe Marselisborg gods, en anden gang henvender Bruun sig til godsejer Ingerslev til Marselisborg og spørger, om han kan købe Skandsetoft, men møder afslag; til Dahl hedder det: »De ved, at jeg har megen forkærlighed for Århusegnen, ikke mindst fordi jeg derved har udsigt til at komme i nær-

heden af Dem; jeg ved også, at denne følelse er gensidig og glæder mig, hver gang De udtaler det⁴⁹).

Efter hjemkomsten lykkes det alligevel for Bruun at finde en bolig ved Århus; han køber i maj 1857 Jærgården af major Wichfeldt for 28.000 rigsdaler⁵⁰). Jærgården var opført i 1828, i empirestil med gule mure og sort tag præsenterede den sig som en lille herregård, hvis forholdsvis beskedne jordtilliggende dog ikke stillede store krav til driften⁵¹). I juli måned flyttede familien ind og begyndte at indrette det fremtidige hjem, skønt beliggende på skrænten, hvor nu statsbanernes centralværksted ligger, nær byen, men dog landligt og med det frie udsyn over bugten.

Jærgården blev i de følgende årtier et gæstfrit hus for de mange af byens borgerskab, der her kom enten i fest eller for at drøfte offentlige anliggender. Men lad os nærme os gården sammen med oberst Dalgas' datter Mette Marie, der fra lille barn havde sin gang i huset; hendes moder var M. P. Bruuns søsterdatter⁵²). Hun er fra Fredensgade gået ned i Spanien og fortsætter nu ud ad chausseen, Hadsherredsvej, og når da til den store mur, der omgav Jærgården. Porten her stod sjældent åben, og man gik da op ad Jærgårdsvejen for at gå gennem en sidedør ind på gårdspladsen. De tre længer var ko- og hestestald, lo og lade og mod øst den anselige hovedbygning med høj kælderetage, store vinduer i salsetagen og et mægtigt tag med sorte teglsten over de gule vægge. Det hele var en lystgård, hvor markerne strakte sig fra kirkegården ved den nuværende Banegårdsgade over jernbaneslugten lige til Marselisborgs jorder. Sammen med Mette Marie Dalgas går vi op ad den høje stentrappe og ind i forstuen, her er nogle døre, der fører ind til de værelser, som tilhører M. P. Bruuns niecer, men vi går gennem den store dør ind i dagligstuen. Dagligstuen var fuld af dejlige malerier af tidens bedste kunstnere: P. C. Skovgaard, Constantin Hansen og Ernst Meyer; flere af disse billeder hænger nu på Århus museum. Så var der empiremøblerne og det yndige klaver af Marchall, hvorpå tanten, Magdalene Bruun, accompanerede børnene til Ingemanns aften- og morgensange; »hun havde jo selv kendt Weyse, ja endog spillet for ham«.

I Jærgårdens store spise-havestue var der tre vinduer mod øst, og mod syd havedør ud til en veranda. I spisestuen var der to store bogskabe, ellers prægedes den af spejle, consoller med kinesiske krukker og store, stive stole med højrødt betræk rundt om et engelsk spisebord af mahogni.

Når der ikke var selskab, gik livet stille hen. Ægteskabet var barnløst, og Magdalene Bruun lå som oftest på chaiselonguen; »hendes sind var frisk og deltagende for andre, skønt hendes liv hengled i en vist ikke aldeles nødvendig afsondrethed; nu til dags tillader lægerne ikke en sådan given efter for nervøse fornemmelser«. Bruun, hedder det, »var ret lille, men hans fine og ridderlige væsen omgav ham som et skjold, måske lidt vel reserve-ret«; også andre har bemærket dette noget tilbageholdende i M. P. Bruuns væsen, der bl. a. gav sig udtryk i, at han ikke brød sig synderligt om at få noget fortalt, når han ikke havde spurgt⁶³). Mette Marie Dalgas var født i 1857, og hendes skildringer af det stille liv i Jægergården træffer nok bedst tiden i 1870'erne; før den tid var Bruun ofte ledsaget af hustruen på de jævnlige rejser til hovedstaden, hvor han stedse mere blev opslugt af det politiske arbejde.

M. P. Bruuns anden rigsdagsperiode varede fra 1857 til 1874. I 1866 havde han stillet sig både i 1. og 9. kreds, men faldt i begge; men ved nyvalgene fire måneder senere kom han ind for 9. kreds, hvor han tidligere havde været valgt; i 1874 lod han sig ikke genopstille og søgte heller ikke senere ind i rigsdagen. Heller ikke i denne periode er Bruuns gerning karakteriseret ved nogen overvældende deltagelse i debatterne, dels er han tydeligvis stærkt engageret i de nationalliberales partitaktiske arbejde, dels er han fra 1862 til 1869 landstingets formand; formentlig har hans evner heller ikke været for deltagelse i rigsdagsarbejdet som nogen politisk førerskikkelse.

De indlæg, han fremkommer med, viser ham som en i økonomisk politik udoktrinær liberalist og som en politiker med udpræget social forståelse, hvilket ellers ikke kendetegner tidens nationalliberale. Liberalismen kunne vise sig i det små, som når han ville have det overladt til den private at afgøre loftshøjden i boligbyggeriet, eller når han under behandlingen af lovforslaget om anlæg af sporveje nok kunne gå med til, at det selskab, der lagde sporene, skulle have forkørselsret, men andre burde dog også have adgang til at benytte dem!⁶⁴).

Bruuns liberale anskuelser kommer også til udtryk i toldspørgsmålet. Hans liberalisme er imidlertid ikke uden forbehold, for en del vel betinget

Jærgården.

Foto umiddelbart før nedrivningen 1910. Bygningen noget medtaget og svarer heller ikke ganske til Mette Marie Dalgas' beskrivelse.

(Den gamle By).

af hans nære tilknytning til industrien. Efter i 1858 at have været medlem af det udvalg, der forberedte toldloven af 1863, forsvarer han i 1862 i rigsrådet toldlovsforslaget mod de yderliggående liberalisters angreb⁵⁵). Angrebet blev især ført af de to københavnske grosserere C. A. Broberg og Alfred Hage, den sidste Bruuns gode ven og partifælle; men han finder deres strenge dom ubillig. Forslaget er så liberalt, som forholdene i Danmark tillader; man kan ikke uden videre sammenligne med Englands lave todsatser, de falder nemlig på varer, som man der producerer meget billigt. Brobergs og Hages forslag om at begrænse tolden til enkelte artikler, som til gengæld af finansielle grunde skulle belastes med høj told, finder Bruun i teorien tiltalende, ja »så tiltalende, at der næsten hører overvindelse til at udtale sig derimod«. Han finder dog, at bekvemmeligheden ved toldfrihed ikke er tilstrækkeligt til at begrunde denne. Når det tilmed hævdes, at man vil kunne spare på toldopsynet, da er dette forkert, idet højere satser på

enkelte artikler uvægerligt vil kræve skærpet opsyn. Over for ultraliberalisternes hovedargument, at deres forslag ville medføre et almindeligt merkantilt opsving, stiller Bruun sig meget tvivlende: »I den henseende har jeg nu den kætterske mening, og jeg er ikke bange for at udtale den, at det er en stor illusion«. Når der henvises til blomstringen i engelsk handel efter frihandelssystemets indførelse, understreger Bruun, at »bevis kan man ikke føre, fordi man ikke bestemt kan påvise forbindelsen mellem årsag og virkning; man kan ikke vide, hvad der er efter, og hvad der er fordi«. Det er værd at mærke sig, at Bruun her over for sine ivrige modstandere roligt når til samme betragtning af den engelske frihandel som en senere økonomisk-historisk videnskab⁶⁶). Det er også rigtigt, siger Bruun videre, at man ikke skal holde på industrier, der ikke er naturlige for landet, men som forholdene nu engang er, vil det dog være betænkeligt at opgive al beskyttelse af industrien. Vi producerer dyrt på visse områder, men en opgivelse af industritold vil uvægerligt medføre arbejdsløshed og dermed belaste samfundet på anden måde.

M. P. Bruun var ikke ensidig industriel i sine synspunkter. Da industri-drivende i 1859 protesterer mod konkurrencen fra straffeanstaltens værksteder, går han imod protesten, og da mange ønsker at nedlægge den militære klædefabrik i Usserød for at lade private overtage hærleverancerne, er han ikke blandt disse. Han ønsker ganske vist også, at staten skal opgive fabrikken i Usserød, men kun fordi han finder det bedre, at leverancen overtages af straffeanstalterne. Det kan være betænkeligt for staten at binde for mange penge i et anlæg som den militære klædefabrik⁶⁷).

Bruun ytrede lejlighedsvis også anden interesse for retshåndhævelsen end straffeanstaltens betydning i produktionslivet. I 1861 påpeger han, at ikke alle fanger skal behandles efter samme retningslinier, og senere er det den sigtedes stilling over for dommeren, der optager ham. I det forslag, der førte til loven af 1871 om politisagers behandling uden for København, var optaget en bestemmelse, som gav den i samme person forenede dommer og politimester myndighed til straks at eksekvere dommen, når tiltalte erklærede sig tilfreds med den. Denne bestemmelse gjaldt dog kun, når straffen ikke oversteg simpelt fængsel i 8 dage, tvangsarbejde i 30 dage eller fængsel på vand og brød i 5 dage, var der tale om højere straf, skulle amtmanden enten udfærdige eksekutionsordren eller iværksætte appel. Bruun søgte

her forgæves at få forslaget ændret således, at alle domme skulle til amtmændene inden straffens fuldbyrdelse: man måtte erindre, at mange, når de står i retten lige over for dommeren, da let — trykkede af omstændighederne — vil erklære sig tilfreds med dommen og måske bagefter fortryde, men da for sent, fordi afsoningen er begyndt. M. P. Bruuns indstilling er præget af nær kontakt med tidens jævne mand, medens Lehmann virker livsfjern, når han går mod Bruuns forslag, fordi vi må til at opgive formynderkabsånden: efter den politiske udvikling i vort land må også hver statsborger kunne styre sig selv; dog anerkender han det humane sindelag, som også ved denne lejlighed kendetegner Bruun⁸⁸).

Det er dog ikke alt rigsdagsarbejde, heller ikke når det gælder de enkelte spørgsmål, som giver sig udslag i tingets debat. Allerede i Bruuns rigsdagstid lå en stor del af parlamentarikernes arbejde i kommissioner og udvalg og i at modtage henvendelser udefra, og Bruun holdt sig ikke tilbage fra dette arbejde. En krævende opgave var hans deltagelse i bestyrelsen af den midlertidige lånekasse, som skulle imødegå virkningerne af handelskrisen i 1857⁸⁹). Om selve arbejdet tier kilderne desværre. Breve til T. C. Dahl er der ikke fra denne tid, idet Dahl nu er departementsdirektør i indenrigsministeriet og således selv er i København, og i øvrigt også var kommet ind i lånekassens bestyrelse; protokollerne i kassens eget arkiv indeholder kun lakoniske referater af de trufne beslutninger. Bruun selv var nu begyndt at føre en dagbog over sit politiske arbejde, men medens den ellers er ret fyldig, er den netop i lånekassens mest hektiske periode omkring årsskiftet 1857—58 kun ført meget sporadisk, i sig selv et vidnesbyrd om den knappe tid⁹⁰).

I tidens i så mange retninger brændende spørgsmål: principperne for jernbaneanlæg og disses placering er Bruun også flittigt arbejdende. Hans indsats her falder i udvalg, i at modtage henvendelser fra de interesserede jyske byer og i »clubmøderne«, tidens partimøder. Modsat tidligere er han nu tilhænger af, at den jyske bane skal gå langs østkysten i stedet for midt gennem halvøen ad den jyske højderyg. Han begrundet den ændrede opfattelse med, at det nu er økonomisk muligt at gennemføre banen gennem Østjyllands bakker; det har vel heller ikke været uden indflydelse, at hans politiske hjemsted nu er Århusegnen mod før Viborgegnen. Et andet hensyn var sikkert, at man i stigende grad var interesseret i direkte handel med England, d. v. s. over

havnebyerne, medens eksporten ellers gik via hertugdømmerne og Hamborg. Selve driften af jernbanerne, som blev anlagt af private selskaber, ønskede han snarest overført til staten⁶¹).

Mindre alment end jernbaner og toldlovsudvalg, hvoraf Bruun også var medlem, var hans arbejde i kreditforeningsspørgsmål⁶²). Den vigtige lov af 1861, der giver kreditforeningerne ret til at inddеле obligationerne i serier, hvor medlemmerne kun hæfter solidarisk inden for den enkelte serie, blev indbragt privat af Bruun, efter at man længe i den jyske kreditforening havde drøftet denne sag⁶³).

Til det almindelige lovgivningsarbejde kom, at Bruun viede selve rigsdagen og dens arbejdsform en særlig interesse. Under drøftelsen af forfatningssagen i 1863 træder Bruun kraftigt op mod de medlemmer, der søger at indsmugle en faktisk begrænsning af valgbarheden til landstinget. Det var foreslået, at landstingets medlemmer modsat folketingets ikke skulle have diæter, og Bruun vil ikke nægte, »at der i og for sig ligger noget smukt i den tanke, at folkets repræsentanter møder uden at modtage noget vederlag; men jeg tror ikke, at forholdene allerede her har udviklet sig så vidt, at det kan gennemføres«. Efter at have pointeret, at diætløshed i virkeligheden ville betyde en valgbarhedscensus, gør Bruun videre opmærksom på, at forslaget er præget af hovedstadssynspunkter, mens han ser på sagen fra et provinsstandpunkt. »Jeg kan da sige Dem, mine herrer, at det ingenlunde vil være let omkring i landet at finde mænd, der vil påtage sig at sidde i landstinget, og som har både evne og vilje dertil, når man fordrer, at de skal give afkald på diæter«. En konsekvens af forslaget, der heller ikke vandt flertallet for sig, ville efter Bruuns opfattelse være en overrepræsentation af højere, københavnske embedsmænd⁶⁴).

I sammenhæng med Bruuns forsvar for landstingets folkelige sammensætning står også hans krav om dets deraf følgende ligeberettigelse med folketinget. Siden 1855 var der ofte i lovforslagene blevet indsat en såkaldt bevilingsparagraf, der fastsatte, at med lovens vedtagelse var for det følgende finansår bevilget de af loven foranledigede udgifter. Denne praksis betød, at loven i virkeligheden blev en del af finansloven og derfor først skulle for i folketinget. Under ledelse af M. P. Bruun og C. G. Andræ gik en gruppe i landstinget til aktion mod den nye praksis, hvis betydning var, at folketinget ved at behandle lovforslagene først fik en afgørende indflydelse på disse.

Gennem en velført debat klarlagde Bruun og Andræ i angreb på indenrigsminister D. G. Monrad, at sådanne bevillingsparagraffer var overflødige, udgifterne kunne med større ret søges hjemlet gennem finans- og tillægsbevillingslove⁶⁶). Bevillingsparagrafferne gled vel ud af praksis, men en senere tid — før forfatningsændringen af 1953 — fulgte dog den skik at lade mere betydelige love og navnlig love af økonomisk karakter komme først for i folketinget.

M. P. Bruuns stadige interesse for rigsdagens arbejdsform, hans efterhånden mangeårige parlamentariske erfaring og hans noget kølige, reserverede fremtræden danner sikkert baggrunden for hans valg i 1862 til formand i landstinget⁶⁶). Broderen P. D. Bruun havde været landstingsformand lige siden 1849, men trak sig i 1862 — to år før han døde — tilbage på grund af sygdom. Ved valget i oktober 1862 blev Andræ af de nationalliberale valgt til formand, men undslog sig straks for at overtage hvervet, hvorefter man valgte Bruun med 25 stemmer mod venstrekandidaten, professor V. A. Borgens 16 stemmer⁶⁷). Bruun varetog formandssædet, indtil han i 1869⁶⁷ bad sig fritaget, og gjorde det med megen værdighed og organisatorisk formåen, hans efterfølger, højesteretsadvokat C. C. Liebe, fremhævede, hvordan ro, besindighed og sikkerhed i høj grad udmærkede Bruun som formand⁶⁸).

Den ro og sikkerhed, der kendetegnede Bruun som formand, var dog af ydre karakter. Allerede over for det at modtage valget var han tøvende, og han gjorde det kun, fordi ikke andre nationalliberale ville påtage sig dette også meget tidskrævende hverv⁶⁹). I dagbogen noterer Bruun ofte i forbindelse med formandsgerningen, at han er træt og nervøs, ligesom det tyngede ham, når han i egenskab af formand måtte skride ind over for medlemmerne. I 1867 er han besluttet på at frasige sig hvervet, men fortsætter efter indtrængende henstilling fra Krieger. Året efter ønsker han atter at trække sig tilbage, men påny lykkes det Krieger at afholde ham fra det, »kun forbeholder han sig, hvis hans nervøse tilstand virkelig skulle nødvendiggøre det, at gå midt i samlingen«⁷⁰). Om den værdighed som formand, Bruun lagde så megen vægt på, fortæller også et brev til Dahl, dateret den 11. november 1864, den tunge dag, hvor landstinget godkendte fredstraktaten, der betød afslutningen på årtiers kamp. Dahl havde for nogen tid siden bedt Bruun tale med David, men han har ikke været at træffe, ganske vist, »han var i dag til stede i mødet, men det stred mod min følelse at

standse ham ved hurtig at forlade formandspladsen efter en sådan afgørelse som den i dag«.

Selve formandshvervet kunne nok give anledning til principielle betragtninger over rigsdagsarbejdet, men de er kun få. Karakteristisk er den beklagelse, som skulle blive stående landstinget ud, at tinget først meget sent får lovene til behandling og derfor må vise den resignation at tage dem uden at gøre forsøg på forandringer⁷¹). Om rigsdagens værdighed vogtede han også i det mindre. Under et kongebesøg i Århus i 1869 blev Bruun som landstingsformand inviteret med til festmiddagen, men forlod den straks, da han ikke var placeret ved kongebordet, hvor derimod embedsmændene havde plads. Den gamle liberale fra før 48 ønskede ikke at se folkerepræsentationens førstemand på stedet placeret under embedsmændene⁷²). Det har næppe været selve samværet med kongen, der lokkede ham, dels havde han som formand rig lejlighed til at dyrke det, dels var hans forhold til kongehuset meget køligt; hele hans mere snævre, men ikke offentlige partiarbejde fra 1850'erne havde ved mange lejligheder været vendt først mod Frederik VII, siden mod Christian IX.

Bruun var i den anden rigsdagsperiode en tro tjener blandt de national-liberale. Han er deltager i inderkredsens drøftelser og afgørelser, han virker gennem forbindelser ude i kredsene, navnlig i Jylland, og han følger i anskuelser de hovedsynspunkter, der er partiets. Tiden fra 1858 til 1864 stod i Ejderpolitikken tegn; under ledelse af C. C. Hall opgav man tanken om en helstat omfattende kongeriget og begge hertugdømmer; målet blev en gradvis udsondring af Holsten og et Danmark af kongeriget og Slesvig med grænse ved Ejderen. Under regeringsarbejdet var Hall hemmet af vanskeligheder med den uberegnelige konge og den beregnende grevinde Danner, hvis forhold til de ledende nationalliberale var det slettest mulige. Kredsen omkring Hall havde i Bruun en trofast støtte, som øjensynlig har været, hvad vi i dag ville kalde de nationalliberales gruppeformand i landstinget, uden derfor at have den myndighed, som vore dages gruppeformænd har og med det for vor tid ejendommelige, at han samtidig var tingsformand⁷³). En følge af denne stilling er også, at regeringens medlemmer — især Hall og senere Lehmann — ret indgående informerer Bruun om alle skridt af betydning i forholdet til udlandet; en hel del af dagbogens indhold er referater af sådanne oplysninger. I hvor høj grad Bruun har deltaget i det grundlæggende

arbejde i Ejderpolitikken, er det ikke muligt at klarlægge, men dagbogen beretter om hans jævnlige deltagelse i ledernes møder; desværre giver den hverken her eller ved andre lejligheder referater af Bruuns egen opfattelse, kun de andres bliver omtalt. Det er dog tydeligt, at han meget konsekvent går ind for Ejderpolitikken og vender sig mod de af de liberale, der under Monrads ledelse er mere tøvende⁷⁴).

M. P. Bruuns hustru Magdalene Barbara, f. Bruun.

Maleri af Elisabeth Jerichau Baumann.

Under det kortvarige, venstreorienterede ministerium Rotwitt (dec. 1859—febr. 1860) er han naturligtvis i skarp opposition. Det personlige gode forhold til dette ministeriums finansminister, den store handels- og pengemand Regnar Westenholz, gik tabt på grund af hans indtræden i regeringen⁷⁵). Ministeriet Rotwitt var i særlig grad kongens, eller rettere grevinde Daners regering, og da Frederiksborg slot brænder i december 1859, erklærer Bruun sig straks som modstander af, at der skal bevilges beløb til genopførelsen⁷⁶). Forgæves søgte Bruun i denne tid at få organiseret en protestadresse mod ministeriet fra Københavns borgere, og da Plougs holdning er ministerievenlig, agter han »en af dagene at tage afsked med Ploug som politisk ven«, som det hedder i et brev til Dahl⁷⁷). Bruuns stilling som ledende nationalliberal var også afgørende for hans forhold til kongen; det rum-

mede hverken hjertelighed eller hengivenhed. Ved en lejlighed siger han sammen med andre partifæller nej tak til en taffelindbydelse; da han senere som formand for landstinget jævnligere må være sammen med kongen, er forholdet til denne vel korrekt, medens grevinde Danner enten ignorerer Bruun eller direkte lader ham mærke hendes uvilje⁷⁸).

Det voksende arbejde i de politisk bevægede år og formandshvervet virkede naturligvis begrænsende på Bruuns partiarbejde uden for rigsdagen. Når Bruun var hjemme på Jægergården, var han dog som oftest optaget af drøftelser med partiets støtter i Midt- og Østjylland. Han er medvirkende ved dannelsen af en vælgerforening for hele 9. landstingskreds (Århus, Randers og dele af Viborg amter), der organiserede opstillingen af kandidater ved både folke- og landstingsvalg, men selv om han nok var bestyrelsesmedlem, træder han ikke meget frem for offentligheden⁷⁹). Heller ikke træder Bruun frem som taler, da man i 1861 på et stort politisk møde i Århus vedtager en tillidsudtalelse til ministeriet Hall, en udtalelse, Bruun selv havde medvirket ved⁸⁰).

Frederik VII døde i november 1863, og på samme tid stod det klart, at følgen af den første Ejderpolitik måtte blive krigen. M. P. Bruun er til stede på slottet den 16. november, da Christian IX skal proklameres; den politiske situation er spændt: vil den ny konge slutte sig til Ejderpolitikken ved at skrive under på den netop vedtagne nye grundlov, der forener kongeriget og Slesvig? De nationalliberale har ikke megen tiltro til kongen, og det afspejler sig i Bruuns dagbogsoptegnelse: »Stemningen er meget trykket og tavs, uhyggelig. Kongens fremtræden gjorde intet godt indtryk; han var i høj grad genert, der var noget ikke tiltalende tysk i hans væsen . . . Hans fremtræden på altanen, da han viste sig for folket på pladsen, var uheldig! Han løb flere gange ud og viste sig uden at sige noget, og det netop, da den store forsamlede folkemasse råbte hurra for forfatningsloven og for ministeriet Hall«. Kong Christian valgte at skrive under på den nye forfatning, og nu ventede man krigens udbrud, stemningen var tung og trykket i København; langsomt, uendelig langsomt gik dagene, man søgte sammen for at tale om fremtiden, men hen mod julen, da Frederik VII's bisættelse havde fundet sted, rejste Bruun hjem til Århus.

Juledags eftermiddag nåede til Århus efterretningen om en minister-

krise. Kongen ønskede den nye forfatning tilbagekaldt, men ministeriet havde lillejuleaften demissioneret. Juledag om aftenen kom Hans Broge og folketingsmand, konsul J. M. Mørk ud på Jægergården for at drøfte de sidste efterretninger. Man var inde på at søge forbindelse med andre byer for at søge udvirket udtalelser med tilslutning til regeringens politik⁶¹). Den påtænkte aktion blev ikke iværksat, den turde også være unødvendig; ingen kunne tvivle om, at det store flertal stod bag den hidtil førte politik.

Nogle dage ind i det nye år kom Bruun atter til København, spændt på at erfare nyt. En samtale med den syge og sengeliggende Lehmann straks efter ankomsten virkede beroligende. Monrad ville næppe forlade Ejderpolitikken⁶²). Trods den trykkede stemning i hovedstaden så man med fortrøstning på den militære situation: »til at angribe os i Danevirkestillingen med noget held ville også 70.000 mand være aldeles utilstrækkelige; vi ville om få dage have næsten lige så meget under våben, og selv en meget større styrke end 70.000 ville være nødt til at foretage en formelig belejring«, således skriver Bruun den 25. januar til Dahl, der siden 1858 efter mellemspillet som departementsdirektør atter sidder i Århus, nu som stiftamtmand.

Få dage efter — den 1. februar — begyndte krigen. Efterretningerne var sparsomme, men da Bruun om formiddagen den 6. februar sidder i formandsværelset, afbrydes han ved efterretningen om Danevirkes rømning den foregående aften. Få timer senere kom kongens proklamation med de fatale ord: »Landet ligger åbent for fjenden«. Befolkningen var fortvivlet, og Plougs artikel i »Fædrelandet« imod fejhed og forræderi kaldte tumulterne frem. Medens Bruun og andre om aftenen i læseværelset drøfter situationen, hugger garden ind på demonstranterne. — Næste dag vil Monrad lade sig interpellere i rigsdagen, men Bruun og Bregendahl, de to formænd, går med sikker forståelse af situationen imod: han bør indskrænke sig til at afgive en meddelelse, en forespørgsel vil fremkalde en voldsom diskussion. Samme dag søgte de 35 tilstedeværende landstingsmænd at dæmpe uroen ved på gadehjørnerne at lade opslå plakater, der i rolige og værdige ord manede til orden⁶³). Efter at sindene var faldet til ro, afgav kongen en erklæring om fortsættelse af krigen og den nationale politik, men forinden gik Monrad til Bruun med udkastet til erklæringen; Bruun fik ham da »til at stryge en passus om, at kongen ville dø i sin rede som ikke stemmende med situationen«⁶⁴).

Som andre politikere ville Bruun stadig ikke miste troen på de danske våben. I marts sluttede han landstingets samling med ordene: »Danmark står ene, forladt og svigtet i kampen mod en overvældende overmagt . . . men vi vil ikke tabe tilliden til, at vor retfærdige sag dog endelig vil sejre; vi vil håbe til Gud, at når tinget atter samles, det da må være i en langt lysere tid«⁸⁶). I de følgende måneder er Bruun en stor del af tiden i Århus, hvor han tiltræder den centralkomité, der forestår ledelsen af byen under den følgende besættelse af Jylland, og hvor hans træning som forhandlingsleder flere gange kommer til gavn. Trods nederlaget på Dybbøl har han ikke ganske mistet modet. Under våbenhvilen skriver han til H. C. Andersen om stemningen i Jylland, at »den overvejende del er villig til at bære byrden ved krigens genoptagelse og fortsættelse, hellere end at opgive landets uafhængighed og frihed og prisgive vore danske brødre i Slesvig«⁸⁶).

Mod slutningen af juni er Bruun atter i København og optaget af at orientere sig i den politiske situation. Her hører han også om prøjsernes overgang til Als den 29. juni, få dage efter våbenhvilens ophør. Nu kan han ikke mere bevare håbet, og den 3. juli skriver han til Dahl: »Jeg kan sige, at jeg for første gang i alle de år, striden har varet, har begyndt at mistvivle om den retfærdige sags sejr og et tåleligt endeligt udfald«. Stemningen i København var modløs, og da kongen i juli afskedigede Monrad for at søge dannet et fredsministerium, da betegnede dette den national-liberale udenrigspolitikens endelige sammenbrud.

Fredsunderhandlingerne med de tyske krav ramte dybt. Bruun skriver til Dahl, at var han ti eller tyve år yngre, ville han trøste sig med, at kampen kunne genoptages i bedre tider, »men i vor alder er det hårdt at skulle have valget mellem at slå sig til ro ved en utålelig tilstand og ud-sigten til en fornyet farefuld kamp«⁸⁷).

Efter krigen fortsatte Bruun i ledelsen af det nationalliberale parti. Dagbogen vidner om, hvordan han fremdeles tages med på råd, men stadig fortæller den ikke meget om hans egne synspunkter, disse er dog karakteristiske i to retninger, først det yderst kølige forhold, der længe var mellem kongen og de nationalliberale, dernæst den jævnlige kredsen om begivenhederne under krigen, og hvad der lå bag dem⁸⁸). Tilrettelægningsen af kandidatopstillingerne deltager Bruun også stadig i, men det mærkes, at han

efterhånden trættes af det, og i 1866 vil han kun arbejde med valgagitationen efter sit eget hoved og så langt, han tror at kunne nå⁶⁰). Efter at have nedlagt formandshvervet i landstinget i 1869 bliver Bruun i det hele mere tilbageholdende i det politiske liv, selv om hans råd af og til bliver søgt; han forbereder sig tydeligvis på at træde ud af politik. Etatsrådsudnævnelsen falder i denne tid, overrumplende; den havde før været på tale, men da havde Bruun været orienteret og bedt sig fritaget⁶⁰).

M. P. Bruuns udtræden af landstinget i 1874 betød afslutningen af et værdifuldt parlamentarisk arbejde. Bruun levede endnu en halv snes år på Jærgergården, vel optaget dels af arbejdet som kreditforeningsdirektør, dels af afhændelsen af Jærgergårdens jord, efterhånden som bebyggelsen i Århus vandrede mod syd. Efter hans død den 23. september 1884 blev hjemmet på Jærgergården opløst; fru Magdalene Bruun flyttede til København, hvor hun døde i 1901. Jærgergården var efter Bruuns død blevet overtaget af statsbanerne, der — efter først at have anvendt den til tjenestebolig for embedsmænd og siden til kontorbygning — lod den nedrive i 1910.

Når Mads Pagh Bruun stadig mindes i Århus gennem M. P. Bruuns gade, er det med fuld ret. Han hørte ganske vist ikke til blandt statsmændene eller blandt folkets førere, men blandt de mænd i anden række, som rigsdagen ikke kan undvære, de mænd, som med flid og dygtighed går ind i det saglige arbejde, der oftest er unddraget offentlighedens blik. Hans frisindede indstilling fra ungdommen svigtede han ikke, og han var stedse på vagt, når det gjaldt at hævde respekten for den frie forfatnings organer. Hans position i det nationalliberale parti var sikkert for en del betinget af, at han var den sagligt bedst udrustede af dets jyske medlemmer og derfor i den ellers så hovedstadsprægede ledelse kunne repræsentere partiets jyske tilhængere. M. P. Bruun kunne nok undertiden slå på provinsens særinteresser, men her var han lige så lidt som på andre områder nogen ensidig natur: skønt født i en patricierslægt, med sine venner blandt de mest velstående i tidens borgerstand, bevarede han en livsnær forståelse for andre samfundsklasser, og skønt liberalist af overbevisning fandt han grunde for at føre en moderat beskyttelsespolitik. Mange af den første generations rigsdagsmænd klarede med deres forudsætninger den nye gerning på en beundringsværdig måde. M. P. Bruun er blandt dem og dermed blandt folkestyrets grundlæggere.

NOTER

¹) Uddrag af Århus byråds forhandlinger for 1875. 1876, s. 83 f. ²) Århus byråds forhandlinger 1872. 1873, tillæg, s. 51. ³) Orla Lehmanns allé og Kriegers vej var navngivet således efter forslag af M. P. Bruun: Århus byråds forhandlinger 1874. 1875, s. 43. ⁴) Om slægten Bruun og Bruunshåb Daniel Bruun: Slægts- og barndoms minder fra Viborgegnen. 1925, s. 3, 15, 71—82, 195. Axel Nielsen: Industriens historie. III, 2. 1944, s. 46—53. Aarh. Stiftst. 13. juni 1852. ⁵) H. B. Bruun: Dansk biografisk leksikon IV, 1934, s. 244, arkiv i Erhvervsarkivet. Peter Daniel Bruun: Dansk biografisk leksikon IV, s. 256. ⁶) Bagge og Engelstoft: Danske politiske breve. I. 1945, s. 361 f. og 372 f. ⁷) Danske politiske breve. I, s. 368. ⁸) Danske politiske breve. II, 1948, s. 90 f. ⁹) Danske politiske breve, II, s. 98, 109 og 189, 283. ¹⁰) Danske politiske breve, II, s. 288 f. ¹¹) Rudi Thomsen: Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark. 1949, s. 215 og 291. — A. S. Ørsted: Af mit livs og min tids historie. II. 1852, s. 431, 485. ¹²) Viborg amts landøkonomiske forening 1846—1946. 1946, s. 9 ff. ¹³) Orla Lehmann: Efterladte skrifter. II. 1873, s. 290. Når ikke andet anføres støtter omtalen af M. P. Bruun i 1848 sig på A. Heise: Folkemødet i Viborg den 22. og 23. marts 1848. 1908, siderne 4, 9, 15, 34, 63, 68, 70, 79 f., 83 og 90. ¹⁴) V. Gay i Dansk biografisk leksikon. V. 1934, s. 494 f. I det følgende er benyttet Bruuns talrige breve ned gennem årene til Dahl; brevene findes i arkivet på Moesgaard, og forfatteren beder proprietær Dahl, Østergaard, modtage en oprigtig tak for adgang til at benytte brevene. ¹⁵) Breve af $12/4$, $27/4$ og $11/6$ 1848. ¹⁶) Brev af $15/4$ 1848 fra P. D. til M. P. Bruun i P. D. Bruuns arkiv, Rigsarkivet. ¹⁷) Brev af $27/4$ 1848. ¹⁸) Brev af $17/7$ 1848. ¹⁹) Breve af $11/7$, $17/7$, $11/8$ og $3/10$ 1848. ²⁰) Forhandlingerne på rigsdagen 1848—49, sp. 98 ff. ²¹) Forhandlingerne på rigsdagen 1848—49, sp. 1943 f. ²²) Forhandlingerne på rigsdagen, 1848—49, sp. 1727 og 2831 ff. ²³) Kriegers dagbøger 1848—1880. I. 1920, s. 92. ²⁴) Brev til Dahl $13/11$ 1849, »Landbocommissionens betænkninger over de samme forelagte forslag til landboreformer«. 1850, s. 63, 65, 80 (navnlig), 90 f., 107 ff. Jfr. Niels Neergaard: Under junicrundloven. I. 1892, s. 622 ff. og Hans Jensen: Dansk jordpolitik. II, 1945, s. 247 og 250. Senere var Bruun i rigsdagen mere tilbageholdende over for visse af landboreformerne: Holger Hjelholt i »Den danske rigsdag«. I. 1949, s. 154. — Om Bruuns forhold til bondevennerne hedder det i artiklen om ham i Erslews forfatterleksikon, at han var forfatter til nogle artikler mod bondevennerne, som i 1851 under mærket »M. P. Møller, Møller i Topholt« fremkom i Aarhuus Stiftstidende, men denne oplysning er ikke rigtig. Berlingske Tidende 1855, nr. 42 (19. febr.). ²⁵) Sigurd Jensen: Kreditforeningen af jydsk landejendomsbesiddere 1851—1951. 1951, s. 31 ff. ²⁶) Sigurd Jensen, s. 65 og 110. ²⁷) Brev til Dahl af $5/12$ 1849. ²⁸) Albeft Olsen: Studier over den danske finanslov 1850—1864. 1930, s. 55 (Bruun må opgive at deltage i landstingets finansudvalgsmøder), endvidere breve til Dahl af $31/3$ 1850, $24/8$ 1852, $26/8$ 1853, $29/3$ 1853, $10/11$ 1854. ²⁹) Rigsdagstid., landstinget, 1850—51, sp. 1211. ³⁰) Rigsdagstid., landstinget, 1850—51, sp. 931 ff. og 1155 f. ³¹) Rigsdagstid., landstinget, 1851—52, sp. 622 ff. — Finansministeren påpegede i øvrigt under debatten (sp. 625 f.) det nødvendige i at skabe betryggende og stabile forhold for ministeriernes embedsmænd, det kneb allerede at holde de bedste fra at forlade embedsgeringen. ³²) Rigsdagstid., folketinget, 1854—55, sp. 2116. — I 1860 går Bruun mod J. A. Hansens forslag om, at de sportellønnede, juridiske og gejstlige embedsmænd skulle have fast løn: Holger Hjelholt i »Den danske rigsdag 1849—1949«. I, s. 284. ³³) Rigsdagstid., landstinget, 1851—52, sp. 3071 (straffeanstalter), sp. 2502 ff. (jernbaner). ³⁴) Rigsdagstid., landstinget, 1850—51, sp. 2640 ff. ³⁵) Rigsdagstid., landstinget, 1851—52, sp. 2288, 2302 og 2366. ³⁶) Rigsdagstid., landstinget, 1851—52, sp. 3211. ³⁷) Rigsdagstid., landstinget, 1850—51, sp. 3071. ³⁸) Brev af $17/2$ 1853. ³⁹) Brev af $30/3$ 1853. ⁴⁰) Breve af $2/5$ og $9/5$ 1853. ⁴¹) Brev af $28/8$ 1853. ⁴²) Breve af $3/11$

1853 og $\frac{6}{2}$ 1854. ⁴³⁾ Brev af $\frac{16}{11}$ 1854 og biografien af P. Hansen i Victor Elberling: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år. I. 1949, s. 201 f. ⁴⁴⁾ Brev i P. D. Bruuns privatarkiv, Rigsarkivet. ⁴⁵⁾ Brev af $\frac{7}{12}$ 1854. ⁴⁶⁾ Albert Olsen, anf. arb., s. 109. ⁴⁷⁾ Rigsdagstid., folketinget, 1854—55, sp. 3019. ⁴⁸⁾ Breve af $\frac{27}{1}$ og $\frac{21}{2}$ 1856. ⁴⁹⁾ Breve fra rejsen $\frac{6}{10}$, $\frac{15}{11}$, $\frac{22}{11}$, og $\frac{12}{12}$ 1856, $\frac{26}{1}$ og $\frac{13}{4}$ 1857; jfr. Helga Stemann: F. Meldahl og hans venner. II. 1927, s. 221. ⁵⁰⁾ Brev af $\frac{16}{5}$ 1857. ⁵¹⁾ Peter Holm: Om Jægergården og dens omgivelser i »Årbøger for Århus stift« 1911. — Indflytningen i brev af $\frac{9}{7}$ 1857. ⁵²⁾ Mette Marie Dalgas' (1857—1952) erindringer i Statsbiblioteket i Århus, håndskrift nr. 63 c. ⁵³⁾ Brev 1849 fra Reinholdine Bruun, g. m. P. D. Bruun, trykt i Daniel Bruun: Slægts- og barndoms minder, s. 74. ⁵⁴⁾ Rigsdagstid., landstinget, 1858, sp. 378 og 391 (bygningsloven); 1861, sp. 563 f. (sporvejene). ⁵⁵⁾ Rigsrådstid., 1858, sp. 1019 og samme 1862, sp. 1224—34; jfr. Axel Nielsen: Industriens historie. III, 1. 1944, s. 339 ff. ⁵⁶⁾ Eli F. Heckscher: Industrialismen. 1933, s. 158 ff. ⁵⁷⁾ Rigsdagstid., landstinget, 1859/60, sp. 1362 f., Rigsrådstidende 1862, sp. 2317 ff. og 2324 ff., jfr. A. R. Gjerlev og H. C. Rosted: Den militære klædefabrik 1849—1949. 1948, s. 54 ff. og Axel Nielsen: Industriens historie. III, 2. 1944, s. 73 f. ⁵⁸⁾ Rigsdagstid., landstinget, 1860—61, spr. 2587 f. (straffeanstalter); 1869—70, sp. 1247 f., 1257 f., og 1274 (politisagers behandling). Ved anden lejlighed (Rigsdagstid., landstinget, 1872—73, sp. 441 f.) kneb det for Bruun at holde de sociale synspunkter; man drøftede begrænsning af børn og unge menneskers arbejde til 12 timer, hvilket Bruun går imod, fordi det vil være en gene for arbejdets tilrettelægnings, »det var ganske vist ønskeligt, om arbejdstiden i det hele var 12 timer, og hvor der er en stor mængde unge mennesker, der arbejder, kan en sådan bestemmelse have til følge, at arbejdstiden herefter bliver indskrænket således«. ⁵⁹⁾ Marius Vibæk: C. F. Tietgen og hans samtid. Krisen i 1857. 1943, s. 178 ff. ⁶⁰⁾ Dagbogen er bevaret i Det kgl. Bibliotek som Add. 261,8^o under titlen »Uddrag af Mads Pagh Bruuns dagbøger 1856—1874«; maskinskrevet afskrift i Erhvervsarkivet. Historikeren Aage Friis har i 1916 overdraget bogen til Universitetsbiblioteket, hvorfra den er blevet overflyttet til Kgl. Bibl. Aage Friis oplyser foran i bogen, at han har fået den af historikeren Edv. Holm, der havde fået den af Bruun. De originale dagbøgers skæbne kendes ikke, uddraget er foretaget af Bruun selv i tiden efter marts 1880. ⁶¹⁾ Rigsdagstid., folketinget, 1854—55, sp. 2379 ff., landstinget, 1860—61, sp. 2438 og 2466. Kriegers dagbøger II, s. 30, 126, Bruuns dagbog $\frac{10}{10}$ 1858, $\frac{4}{1}$ og $\frac{15}{2}$ 1860, januar 1861, $\frac{16}{6}$ 1865, $\frac{9}{1}$ og $\frac{10}{1}$ 1867. Brev til Dahl af $\frac{6}{2}$ 1860. — Kriegers dagbøger III, s. 337, anfører Bruun som initiativtager til anlæggelsen af Esbjerg, men registerbindets bestemmelse af denne til at være M. P. Bruun skyldes sikkert en forveksling med vandbygningsingeniør C. G. Bruun — M. P. B.'s brodersøn —, der i 1865 fremsatte en plan til anlæg af havn ved Esbjerg. Dansk biografisk leksikon. IV, 228. ⁶²⁾ Kriegers dagbøger V, s. 355 (toldlov). ⁶³⁾ Sigurd Jensen anf. arb., s. 73 ff., jfr. Povl Bagge: D. G. Monrads statstanke 1936, s. 84 f. samt Flemming Dahl: C. G. Andræs taler. II. 1934, s. 218 ff. og s. 439. ⁶⁴⁾ Rigsrådstid., 1863, sp. 765 f. Dagbogen $\frac{3}{11}$. Ved samme lejlighed gik Bruun mod Andræs forholdstalsvalgmåde, se Poul Andræ: Andræ og hans opfindelse af forholdstalsvalgmåden. 1905, s. 122 f., jfr. Flemming Dahl: Andræs taler. I. 1933, s. 47 f., 63, 82, 331, 333 og 335. ⁶⁵⁾ Povl Bagge anf. arb., s. 143 f., Albert Olsen anf. arb., s. 234 ff., Kriegers dagbøger II, s. 159. Andræs taler II, s. 12 ff., 408 og 409. ⁶⁶⁾ Om Bruuns interesse for forretningsordenen se også »Den danske rigsdag, 1849—1949«. IV. 1949, s. 42 f., 104, 107 og 295 f. ⁶⁷⁾ Rigsdagstid., landstinget, 1862—63, sp. 2 f. ⁶⁸⁾ Rigsdagstid., landstinget, 1869—70, sp. 15. ⁶⁹⁾ Brev til Dahl af $\frac{15}{10}$ 1862. ⁷⁰⁾ Bruuns dagbog $\frac{21}{9}$ og $\frac{22}{9}$ 1863, $\frac{30}{1}$ 1865, $\frac{12}{7}$ 1867, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{4}$, $\frac{9}{4}$ og $\frac{15}{5}$ 1868, $\frac{9}{2}$, $\frac{24}{2}$ og $\frac{20}{9}$ 1869 (træthed, irrettesættelser til medlemmer); brev til Krieger $\frac{8}{9}$ 1868 (Rigsarkivet); Kriegers dagbøger IV, s. 158, 159, 195 og 198 f.; jfr. også Tormod Jørgensen: Anton Frederik Tacherning. 1938, s. 387. ⁷¹⁾ Rigsdagstid., landstinget, 1863—64, sp. 1011 f. ⁷²⁾ Bruuns dagbog $\frac{20}{9}$ 1869. ⁷³⁾ Bruuns

dagbog f. eks. $\frac{5}{12}$ 1859 (centrums komité for udvalgsnedsættelser), indkalder til centrums-
 møde: $\frac{20}{9}$ 1862, $\frac{11}{5}$ og $\frac{12}{5}$ 1863. ⁷⁴⁾ I dagbogen $\frac{13}{3}$ 1858, breve til Dahl $\frac{13}{2}$ og $\frac{20}{2}$ 1860.
⁷⁵⁾ Bruuns dagbog $\frac{29}{11}$ og $\frac{9}{12}$ 1859; Kriegers dagbøger II, 94. ⁷⁶⁾ Brev til Lehmann $\frac{23}{12}$
 1859. Lehmanns privatarkiv, Rigsarkivet. ⁷⁷⁾ Protestadressen: brev til Dahl $\frac{28}{1}$ 1860 samt
 Bruuns dagbog og Kriegers dagbøger dec.—jan. 1859—60. Ploug: brev til Dahl $\frac{1}{1}$ 1860;
 i øvrigt var Bruun og Ploug kammerater fra barndomsårene, Hother Ploug: Carl Ploug.
 1905, s. 14. ⁷⁸⁾ Bruuns dagbog f. eks. $\frac{18}{12}$ 1861, $\frac{2}{11}$ 1862, $\frac{1}{1}$ 1863. ⁷⁹⁾ Bruuns dagbog
 $\frac{3}{8}$ 1860, februar 1861, $\frac{28}{3}$ 1863, $\frac{12}{3}$ 1864; Aarhus Stiftstidende $\frac{10}{4}$ 1861. ⁸⁰⁾ Brev til
 Lehmann $\frac{12}{4}$ 1861, Rigsarkivet, Aarhus Stiftstidende $\frac{11}{4}$ 1861. Mindre almen-politisk er
 det, når Bruun i 1862 virker for, at folketingsmand, sognepræst Andreas Krogh skal ud-
 nævnes til stiftsprovst i Århus, ganske vist kender B. ikke hans kirkelige virken, men han
 er en vigtig, solid og dygtig tilhænger af vore politiske anskuelser, han ville være en god
 akkvisition for Århus (brev til Dahl $\frac{12}{12}$ 1862; Krogh fik ikke embedet). ⁸¹⁾ Dagbogen
 $\frac{25}{12}$ 1863. ⁸²⁾ Dagbogen $\frac{9}{1}$ 1864. ⁸³⁾ Dagbogen $\frac{6}{2}$ 1864 og flg. dage; jfr. Vilh. la Cour:
 Stemninger og standpunkter under krigen 64. 1917, s. 17 f. ⁸⁴⁾ Dagbogen $\frac{25}{2}$ 1864; jfr.
 Neergaard: Under junigrundloven. II. 1916, s. 1072 f. ⁸⁵⁾ Rigsdagstid., landstinget, 1863—64,
 sp. 1011 f. (22. marts). ⁸⁶⁾ Det kongelige Bibliotek: Ny kgl. Saml. 2315,4°. ⁸⁷⁾ Brev af
 $\frac{1}{7}$ 1864. ⁸⁸⁾ Forhold til kongen og kongehuset: Dagbogen f. eks. $\frac{6}{8}$, $\frac{13}{11}$, $\frac{18}{11}$, $\frac{28}{11}$ 1864
 (jfr. brev til Dahl $\frac{25}{11}$ 1864), endvidere $\frac{24}{3}$, $\frac{7}{9}$ 1865, $\frac{22}{1}$ 1867. — Tilbagevenden til 1864:
 f. eks. $\frac{7}{1}$, $\frac{28}{11}$ 1865, $\frac{4}{2}$, $\frac{9}{5}$ 1866. ⁸⁹⁾ Brev til Lehmann $\frac{28}{8}$ 1866 (Dansk Folkeforenings
 arkiv, Rigsarkivet), endvidere brev samme sted $\frac{5}{8}$ 1866 og dagbog $\frac{22}{4}$ 1865, $\frac{21}{6}$, $\frac{7}{9}$ 1866,
 $\frac{24}{8}$, $\frac{20}{9}$ 1867. ⁹⁰⁾ Dagbogen $\frac{9}{10}$ 1862, $\frac{4}{10}$ 1863, $\frac{22}{10}$ 1869.